

15. IŠTIKTUKAS

15.1. IŠTIKTUKŲ REIKŠMĖ

Iš t i k t u k a i – nekaitomi emociniai žodžiai, žymintys jausmus bei vaizdinius, sukeltus įvairių aplinkos garsų, veiksmų ir pojūčių.

Dauguma ištiktukų fonetine sudėtimi tiesiog mėgdžioja tai, ką žmogus girdi, sieja su koku nors veiksmu, įvykiu ir emociškai vertina: *Plumpt nukrito kaip pelų maišas.* (ž.) *Tik šaka triokšt, ir aš ant žemės blumpt.* (ž.) *Liunkt, liunkt ir nuėjo kaip kartis.* (ž.)

Fonetinis gamtos garsų imitavimas – nėra tikslus jų pakartojimas. Todėl kalboje yra didelė ištiktukų kūrimo laisvė. Vienam griaustinis grumės vienaip, kitam – kitaip. Pvz., *Ur, ur-r-r, ur-r-r!* – *prašneko už sienos tolimas griaustinis.* (J. Blt.) O ar būtų blogai, jei čia būtų pasakyta: *Du du, du du!* – *prašneko tolimas griaustinis?*

Ištiktukas – situacinė kalbos dalis. Konkrečiomis aplinkybėmis pavartojamas ir vieną vienintelį kartą. Štai pavyzdys iš Anzelmo Matučio imituojamų gamtos garsų: *Baltas beržas tarp pušų šlama, siaudžia ūšu šu. Tau paukščiai groja vyt čivyt! Tau medžiai moja: eikš brolyt! Skilim skilim skalandina jos kibirus su vandeniu. Tyra tyra! Tyra ra! – džerška girioj gitara. Rumba tumba! Tumba rumba! – raganiūkštės šoka klumpa: oi ly! Pašily! Oi lia ir šile! Po pušim, po egle rim dzim dzim! Tra lia lia!* Čia sąmoningai ir sumaniai pasinaudota ištiktukų kūrimo laisve.

Jaustukai ir ištiktukai nebūtinai tiksliai informacijai, netgi nesuderinami su ja. Todėl nevartojami oficialiose viešosiose kalbose, nebent specialiai kam ten rūpėtų suvaidinti juokdarį. Nevartojami jie ir informacinėse radijo ir televizijos laidose, mokslo ar publicistikos rašiniuose. Bet tai dar nereikia, kad jie jokios informacijos neteikia. Emociniai žodžiai rodo kalbėtojo požiūrį į tai, kas norima kitam perteikti.

Ištiktukai imituoja įvairius veiksmų sukeltus garsus. Jie tokie vaizdingi ir emocingi, kad labai dažnai aiškioje situacijoje ir pats veiksmožodis darosi nereikalingas, o ištiktukas perima jo vaidmenį – pats vienas atsiduria tarinio vietoje: *Kas tik krept, aš ir pabundu.* (ž.) *Antanukas strikt prie senelės.* (V. K.) Tačiau ištiktukui, neturinčiam tariniui būdingų asmens, nuosakos ir laiko kategorijų, toks vartojimas tėra situacinis.

Veiksmožodis yra kaitoma kalbos dalis ir jo negali visais atvejais atstoti nekaitomas kalbos elementas. Pavyzdžiui, yra ištiktukai *viaukt, girgžt, pliaukšt, brinkt.* Norint išlaikyti sakymo vaizdingumą visais atvejais, iš jų su akimirkos reikšmę turinčiomis priesagomis daromi emocingieji kaitomi veiksmožodžiai: *Kai suspaus glėby, tai tik viauktelėsi.* (V.) *Selmui taip besidvyjant, štai girgžteria durys.* (K. D.) *Ventos duburkyje pliaukštelėjo lydeka.* (ž.) *Žiūrėkit to vaiko, tik brinkčioja ir brinkčioja – spranduką nususks.* (ž.)

Ištiktukai nevirsta savarankiška kalbos dalimi ir tada, kai eina kitų kalbos dalių vietoje: *Karvutė sako mū* (– mūkia), *šuniukas sako au* (– loja), *katytė – miau, ožkelė – me ke kė, arkliukas – i ha ha.*

Daugiausia ištiktukų vartojama veiksmų (ėjimo, bėgimo, slydimo, kišimo, lindimo, bėrimo, skridimo ir kt.) sukeltiems vaizdams ir emocijoms rodyti: *Šnaru šnaru ir ateina šernai per rugius.* (ž.) *Aš bežiopsodamas su savo klumpėmis šliūkšt paslydau, žlagt išvirtau.* (M. V.) *O kiškis šmurkšt pro žvejo kojas.* (P. C.) *Jis tik klekt ir atsisėdo į mano kėdę.* (ž.) *Tuoj ponias atsikėlė iš lovos – šiuri šiuri ateina.* (tts.)

Ištiktukais imituojami gyvulių, paukščių, žvėrių balsai bei skleidžiami garsai: *Ku kū, ku kū – daug vaikiukų.* (r.) *Kalakutas šuldu buldu, o antelė kryku kraku, o gaidelis kakariekū, o vištelė niekam nieko.* (tts.) *Čir vir vir – pavasaris, palikau vaikelius nelesintus.* (tts.) *Kiaulė kriukt kriukt*

šaukia savo paršiukus. (ž.)

Ištiktukais vaizdingai nusakomas kalbėjimas, juokas, verksmas, valgymas, gėrimas: *Žiūrėk tik, kad niekas niekam nė m u r m u r!* (ž.) *Tokia mano pati, su kuo tik susieis – p l e p l e p l e apie kitas išsipasakos visą teisybę. (ž.) Padaviau lašinius, tuoj č i a u m i č i a u m i sučiaumojo. (ž.) Priėjęs tik m u g u r k š t, m u g u r k š t viską išgėrė. (ž.)*

Imituojami negyvų daiktų, instrumentų, gamtos reiškinių garsai: *Miegas ir taip saldus tuolaik, o čia ū ū ū girnelės. (V.) Langai t a r t a r t a r nuo vėjo dreba. (r.) G i r i r i r, g i r i r i r – girgždėjo sniegas po rogėmis. (J. Blt.)*

Dažnokai ištiktukai vartojami veiksmo staigumui ir netikėtumui pažymėti: *B r a u k š t i r n u m i r ė. (ž.) Lekiu į Ameriką, susitariau su Leiba – šį vakarą b r a u k š t. (ž.) Oginskis š m a k š t i r susirgo. (ž.) Jis tik p y k š t i r pastatė gryčių. (ž.) Namiškiai virtuvėje pavalgė, o mudviem – š m i k š t. (ž.) Š n i p š t – i r nieko neliko. (ž.) Iš to šnipšt yra net daiktavardis šnipštas „niekas“: Šnipštas iš viso to išėjo „nieko neišėjo“.*

Kompiuterinis lietuvių kalbos žinynas. Nuo morfologijos iki reikalų raštų, sudarė Petras Kniūkšta, Vilnius: Šviesa, 2004.